

**Gramatyka komunikacyjna polskiego humoru werbalnego
w latach 1972–1980 jako sztuka *homo sovieticus* na przykładzie
wybranych scenariuszy Stanisława Barei**

Agata Barbara Figiel

Streszczenie

Przedmiotem badania w pracy jest gramatyka komunikacyjna polskiego humoru werbalnego realizowana w latach 1972–1980 na przykładzie wybranych fragmentów scenariuszy Stanisława Barei. Badany humor werbalny rozumiany jako zjawisko tekstowe jest ściśle związany z pragmatycznymi aspektami wydarzeń, które działy się w Polsce lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych dwudziestego wieku. Język, natomiast, rozumiany jest jako pewne kulturowe zachowanie człowieka, a humor stanowi pewien wysublimowany sposób komunikacji człowieka. Humor może być przedstawiany symbolicznie przez język i w mojej perspektywie, wyłącznie ludzie mogą go odebrać właściwie – zwierzęta nie posiadają możliwości symbolicznego sposobu komunikacji. Niezbędną, a zarazem unikalną rolą człowieka w interpretowaniu znaczenia zachowań symbolicznych jest wspólna znaczeniowo interpretacja, co wymaga zdolności jednej osoby do wcielania się w drugą i odbioru z jej perspektywy. Takie umiejętności właśnie odróżniają Homo sapiens od innych gatunków żyjących na Ziemi.

Językoznawstwo antropologiczne wniosło znaczący wkład w rozwój badań nad zjawiskiem humoru werbalnego. Wiele pierwszych kompleksowych publikacji zostało opracowanych przez strukturalistów, którzy wyodrębnili formalne kryteria podziału mechanizmów komizmotwórczych, strukturę oraz sposób funkcjonowania różnych aktów humoru, będąc już wtedy świadomymi istotności kontekstu w komunikacji humorologicznej. Bardziej ogólny model komizmu został dopiero wypracowany przez Victora Raskina i Salvatore Attardo w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku, jako opartą na skryptach semantyczną teorię humoru (Script-Based Semantic Theory of Humour – SSTH), która następnie – po niemalże dekadzie – rozszerzona została przez tych samych badaczy i nazwana ogólną teorią humoru werbalnego (General Theory of Verbal Humour – GTVH). Podstawę poszerzenia teorii stanowiło przekonanie, iż SSTH w swojej wersji nie uwzględniała różnic pomiędzy dowcipami słownymi i rzeczowymi, a także między dowcipami seryjnymi oraz badania dłuższych tekstów narracyjnych. Perspektywą badawczą, która została przyjęta w rozprawie, jest wypracowanie odpowiedniej gramatyki komunikacyjnej humoru werbalnego końca lat siedemdziesiątych i początku lat

osiemdziesiątych dwudziestego wieku. Złożoność zjawiska humoru każe – podczas badania – wziąć pod uwagę dodatkowe czynniki, bez których fenomen ten byłby niepełny. Należy położyć nacisk na szerszą perspektywę znaczenia badanego zjawiska, a mianowicie jego kulturowo-społecznego aspektu, jako wiedzy o otaczającym świecie (takiej jak: perspektywa historyczna, uwarunkowania społeczne, czy konwencje i normy zachowań w określonej nacji), co jest szczególnie istotne podczas analizy humoru. Relewantną materią pozostaje również niezwykle szeroka paleta śmiechu – humor, finezja, parodia, groteska, szyderstwo, sardoniczność, pantagruelizm, radość. Śmiech dynamizuje eutyamię, ale występuje również poza nią – w ironii, czy tym bardziej szyderstwie, które można właściwie odebrać jedynie w sytuacji właściwej postawy intelektualnej. Przy braku odpowiedniej metodologicznej refleksji i krytyki – pozostaje wypaczona, pozbawiona zrozumienia dla taktyki prostego niszczenia.

Badając humor werbalny, w ramach którego wypracowuje się odpowiednią gramatykę komunikacyjną rozumianą jako pewien zespół norm, reguł komunikacji werbalnej i niewerbalnej należy opierać się na konstatacji

uwarunkowań kulturowych lat 1972-1980 Polski Ludowej, bowiem pojęcie gramatyki komunikacyjnej obejmuje w takim samym stopniu elementy językowe jak i pozajęzykowe, które dopiero wspólnie formują komunikację właściwą dla tego czasu. W kontekście złożonym z zanurzenia kulturowego, obejmującego aspekt społeczny i sytuacyjny, ukazują się zbiory różnego typu wzorów zachowań werbalnych. Zachowania te, natomiast, będąc zależnymi od sytuacji i instytucji, do których przynależą i w których występują, tworzą gramatykę komunikacyjną humoru werbalnego.

Podstawę badań stanowi humor zawarty w tekstach wybranych dialogów z czterech scenariuszy filmów Stanisława Barei – *Nie ma róży bez ognia* (1974), *Brunet wieczorową porą* (1976), *Co mi zrobisz jak mnie złapiesz* (1978) oraz *Miś* (1981). Komunikacja w wybranych dialogach, została dobrana tak, aby była odpowiednia dla oficjalnych i nieoficjalnych kontaktów społecznych lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych ubiegłego wieku w Polsce Ludowej. Teksty dialogów, pomimo tego iż powstały w okolicznościach sztucznych, były jednak tak przemyślane i zaprojektowane pod względem komunikacyjnym, by mogły imitować spontaniczną sytuację dialogiczną *twarzą w twarz* między

interlokutorami, którzy stawiani byli w wymiernym stopniu zażyłości lub stopniu typowym – zwykle powtarzającym się w bezpośrednich kontaktach społecznych.

W pierwszym rozdziale przeanalizowane zostało zaganienie humoru, zakres pojęcia i jego rodzaje oraz przedstawienie humoru jako zjawiska językowego oraz kulturowego wraz z przekrojem charakterystycznego humoru i żartu wybranych epok.

Tematyka drugiego rozdziału to filmografia polska w czasach Polski Ludowej oraz próba odtworzenia charakterystyki ówczesnego społeczeństwa polskiego borykającego się z trudnym okresem komunizmu, w których tworzył swoje obrazy filmowe Stanisław Bareja. Tematyka trzeciego rozdziału bazuje na wybranych scenariuszach filmów Stanisława Barei – *Nie ma róży bez ognia* (1974), *Brunet wieczorową porą* (1976), *Co mi zrobisz jak mnie złapiesz* (1978) oraz *Miś* (1981). Zanim – jednak – dokonano analizy wybranych fragmentów dialogów, przedstawiono zagadnienie gramatyki komunikacyjnej humoru werbalnego odpowiednich dla oficjalnych, jak i nieoficjalnych kontaktów społecznych lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych ubiegłego wieku w

Polsce Ludowej. Teksty dialogów, pomimo tego iż powstały w okolicznościach sztucznych, były tak przemyślane i zaprojektowane pod względem komunikacyjnym, by mogły imitować spontaniczną sytuację dialogiczną *twarzą w twarz* między interlokutorami, którzy stawiani byli w wymiernym stopniu zażyłości lub stopniu typowym – zwykle powtarzającym się w bezpośrednich kontaktach społecznych. Hipoteza badawcza postawiona w tytule została postawiona właściwie, wykazując występowanie zależności pomiędzy zrozumieniem komizmu i znajomością kontekstu – szczególnie kontekstu historycznego, który okazał się być kluczowym, co potwierdza słuszność obranej perspektywy badawczej. Badając humor werbalny w wybranych dialogach scenariuszy Stanisława Barei wypracowałam odpowiednią gramatykę komunikacyjną właściwą dla norm oraz reguł komunikacji werbalnej i niewerbalnej opartej na uwarunkowaniach kulturowych konkretnego przedziału czasowego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej obejmującej w takim samym stopniu aspekty językowe jak i pozajęzykowe komunikacji. One bowiem – dopiero wspólnie – w kontekście złożonym z zanurzenia kulturowego, obejmującego aspekt społeczny i sytuacyjny, ukazały zbiory różnego typu

wzorów zachowań werbalnych. Zachowania te, natomiast, będąc zależnymi od sytuacji i instytucji, do których przynależą i w których występują, utworzyły gramatykę komunikacyjną humoru werbalnego.

Powyższe wnioski prowadzą do przekonania, iż ukazana w pracy analiza – która stanowi poszerzenie przeze mnie perspektywy badawczej Piotra Chruszczewskiego (2011) o wykorzystane teksty (T) oraz zanurzenia (K) stanowiące centrum każdego dyskursu – pozwoliły na zestawienie ze sobą skryptów ($S1 \neq S2$) (stosując przy ich formułowaniu *brzytwę Ockhama*). Według mojego poszerzenia perspektywy badawczej, $T+K \approx D$ stanowią implikację logiczną prawidłowo zestawionych skryptów – co, z kolei, w pełni umożliwia uznanie ich przez odbiorcę za tekst humorystyczny bądź sytuację humorystyczną – tu, charakterystyczną dla badanego okresu historycznego Polski Ludowej. Stąd do analizy wprowadziłam kolejny element wynikający z mojej tezy do diagramu przedstawionego przez Piotra Chruszczewskiego, który to diagram obrazuje wynikanie ($S1 \neq S2$) z $T+K \approx D$.

Dzięki niniejszej pracy przyszli badacze – zainteresowani rozwojem badań nad gramatyką komunikacyjną humoru werbalnego – będą mogli

skorzystać z przedstawionego zbioru materiałów przeze mnie wypracowanych i rozwinąć niniejsze badania poprzez rozszerzenie omawianych dialogów, które udokumentowane zostały w obrazach filmowych Stanisława Barei i na tej podstawie odtworzone. Dzięki wzbogaceniu rekonstrukcji zjawiska *homo sovieticus* możliwe byłoby przedstawienie jeszcze szerszego wachlarza typów zachowań werbalnych, a przez to gramatyka komunikacyjna humoru werbalnego zostałaby pogłębiona o kolejne przykłady.

Warto dodać, iż w celu uzyskania szerszego wglądu w istotę odbioru humoru werbalnego zawartego w scenariuszach filmów Stanisława Barei, została także przeprowadzona ankieta wśród 365 internautów, dotycząca stosunku odbiorców sklasyfikowanych w różnych grupach wiekowych oraz według wykształcenia, znajomości obrazów filmowych reżysera oraz ich refleksji nad tekstami dialogów. Wyniki analizy ankiety utwierdziły mnie w przekonaniu, iż twórczość Barei wzbudzała i nadal wzbudza emocje w społeczeństwie polskim, a nade wszystko uzależnia właściwe pojęcie komizmu od znajomości kontekstu ukazanego w filmach.

29.09.2021

Summary

The subject matter of the thesis is the communicational grammar of the Polish verbal humour from 1972 to 1980 on the basis of the chosen scripts' fragments of Stanisław Bareja. The humour researched understood as a text phenomenon is strictly related to pragmatic aspects of occurrences, which were taking place in Poland of seventies and eighties of the last century. Language, on the other hand, is understood as a cultural behaviour of a human being while humour is a sublime way of communication among people. Humour may be presented symbolically through a language and, consequently, it is only human who can interpret it appropriately in contrast to other animals that have not got such a symbolic way of communication. An essential and – at the same time – unique role of a man in interpreting meanings of symbolic behaviours is a common meaning of interpretation, which enquires the ability of personating into another person and the reception of their perspective.

Linguistic anthropology has brought a significant contribution into the development of researches on the phenomenon of verbal humour. Number of

first complexed publications were formulated by structuralists, who extracted the formal criteria of the division of the comic mechanisms, the structure as well as the way of the functioning of various types of humour being already then conscious of the importance of the context in humorous communication. The more complexed model of comic had been elaborated by Victor Raskin and Salvatore Attardo in the eighties of the previous century as the Script-Based Theory of Humour (SSTH), which next – after almost a decade – was broadened by the same researchers and named as the General Theory of Verbal Humour (GTVH). The basis of the broadening of the theory was the conviction that SSTH did not include the differences between verbal and nonverbal jokes, as well as continuous jokes and longer narrative texts.

The research perspective I adopted to the thesis is the evaluation of a proper communicational grammar of verbal humour in the seventies and eighties of the twentieth century. The complexity of the phenomenon of humour tells to take into account some additional factors during the research, otherwise the phenomenon may be not complex. One should emphasize on a broader perspective of the studied phenomena's meaning, which is the cultural and

social perspective as the knowledge of the surrounding world (such as: a historic perspective, social conditions or conventions and behavioural norms in a specific nation), which is especially essential when analysing the humour. An outstandingly wide palette of comic is of a relevant matter as well – humour, sophistication, parody, grotesque, mockery or sarcasm. Laughter dynamizes euthymia, and exists outside at the same time – in irony or derision, which can be received only in a situation of a proper intellectual attitude – when lacking an adequate methodological critics – it becomes warped, deprived of the understanding for the tactics of a simple destruction.

Researching verbal humour within the which an adequate communicational grammar is evolved – understood as a certain complexity of norms, rules of verbal and nonverbal communication – one should rely on a ascertainment of cultural grounds of certain times. It is so, because the notion of communicational grammar comprises linguistic elements in the same degree as the non-linguistic ones which only joined together, they form a proper communication for a period of time. A group of various types of verbal behaviours are portrayed only when a context comprises of cultural context and these behaviours are dependent on

situations and institutions to which they belong to and where they appear forming verbal humour.

Humour concluded in the texts of chosen dialogues from the four scripts (*Nie ma róży bez ognia* (1974), *Brunet wieczorową porą* (1976), *Co mi zrobisz jak mnie złapiesz* (1978) and *Miś* (1981)) of Stanislaw Bareja films are the basis of the research. Communication in chosen dialogues has been selected so to be appropriate for the official and not official social contacts of the seventies and eighties of the last century in People's Republic of Poland. Despite the fact that the texts of the dialogues were created in artificial circumstances, they were so conscientiously applied and constructed in respect of communication so that they could imitate a spontaneous dialogue face to face situation between interlocutors who were placed in a rational intimacy degree or just a typical one – usually repeatable in direct social contacts.

In the first chapter, I analysed the problem of humour, its concept and types as well as presented humour as a linguistic and cultural phenomenon along with a range of characteristic humour and wit of chosen époques.

The subject of the second chapter comprises of Polish filmography in the times of Peoples' Republic of Poland and the attempt of remodelling of typical Polish society struggling with difficult times of communism, when Stanislaw Bareja created his film pictures.

The third chapter is based on chosen scripts of Stanislaw Bareja's films. However, before conducting the analysis of chosen fragments of dialogues, I had shown the issue of communicational grammar. The research hypothesis proposed in the research paper was proposed appropriately as it has listed occurrences of reliance between understanding of humour and knowledge of the context – especially historic context, which turning out to be crucial it proved the validity of the research perspective taken. Studying verbal humour in chosen dialogues of Bareja's scripts, I evolved an adequate communicational grammar for the norms and rules of verbal and nonverbal communication in the years of 1970s and 1980s of the previous century of Peoples' Republic of Poland comprising in the same degree linguistic and non-linguistic aspects of communication.

The above conclusions lead to a conviction that the analysis, which constitutes my diversification of Piotr Chruszczewski's research perspective (2011) by the used texts (T) and immersions (K) being the centre of the discourse led to a juxtaposition of scripts ($S1 \neq S2$) while using Ockham's razor. According to my broaden research perspective, $T+K \approx D$ constitutes a logical implication of properly juxtaposed scripts – which, in turn, enables regarding them by a receiver as a humorous text or situation – here, specific for the studied historic period of communist Poland. As the author of the analysis, I introduced another element – arising from my thesis – to Piotr Chruszczewski's diagram which illustrates the resulting of ($S1 \neq S2$) from $T+K \approx D$.

Thanks to the thesis a number of future researchers interested in development of studies on communicational grammar will be able to benefit from the compilation of materials shown and elaborated by me as an author as well as evolve given research by broadening a bigger number of dialogues, which were documented in films of Stanislaw Bareja and on their basis remodelled. Due to enrichment of reconstruction of the phenomenon of *homo sovieticus*, there could

be various types of verbal behaviours depicted along with their communicational grammar of verbal humour.

It is worth mentioning that due to the wider insight in the essence of verbal humour reception embodied in in the scripts of Stanislaw Bareja, I conducted a survey among 365 internet users, concerning receivers' attitude towards the directors films. Not only the internet users were classified in various age and background groups but also their knowledge and reflections on the dialogues. The feedback of the survey ensured me in the conviction that Bareja creation has always aroused and still arouses emotions in the Polish society, and what is more, it conditions the adequate concept of comic on the knowledge of the context shown in films.

29.09.2021